

Даньшин М. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права національної безпеки та правової роботи
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Костенко М. В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Опанасенко Н. О.,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

МІСЦЕ Й РОЛЬ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Анотація. У статті розкриті сутність і призначення сторони обвинувачення, її суб'єктивний склад у стадії досудового розслідування, а також викладені всі помилки й упущення вітчизняного законодавця, допущені під час формування такого важливого інституту кримінального процесу України, і визначені шляхи щодо їхнього усунення. Особливо акцентується на тому, що дізнавач, слідчий і прокурор як ведучі учасники сторони обвинувачення не можуть ефективно й повно виконувати свої кримінальні процесуальні повноваження без постійних і тісних процесуальних взаємовідносин зі слідчим суддею, контролюючим їхню діяльність під час застосування кримінальних процесуальних заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод людини. Підкреслюється, що під час переходу кримінального провадження з досудових його стадій до судових групова основа сторони обвинувачення втрачається та прокурор залишається наодинці з міцною груповою стороною захисту. Саме із цього майже всі кримінальні справи проти високопосадовців розвалюються в судах, а принцип змагальності через нерівноправність сторін перетворюється в юридичну фікцію. В аспекті досліджуваної проблематики зроблено висновок, що для відновлення архітекtonіки сторони обвинувачення, яка діятиме в усіх судових стадіях кримінального провадження на колективній (груповій) основі, необхідно терміново в законодавчому порядку віднести до сторони обвинувачення потерпілого, його законного представника й представника-адвоката, а також цивільного позивача, його законного представника й представника-адвоката. Водночас керівника органу дізнання, керівника органу досудового слідства й співробітника оперативного підрозділу слід вилучати зі сторони обвинувачення як помилково віднесених до її складу. Законодавець повинен не лише правильно сформулювати суб'єктивний склад групової сторони обвинувачення, а й надати визначення самому поняттю «функція обвинувачення», яке дотепер не має чіткого й однозначного законодавчого визначення. Також гострою є й потреба в запровадженні в законодавчому порядку нової стадії, що йтиме за стадією досудового

розслідування, під назвою «порушення прокурором обвинувачення перед судом». Наголошується, що розв'язання означеної проблеми сприятиме не лише підвищенню ефективності діяльності сторони обвинувачення в досудовому розслідуванні й судово-контрольній діяльності слідчого судді, а ще й забезпечить чітке виконання принципу верховенства права в стадії досудового розслідування, відповідно до якого людина, її права, свободи й законні інтереси визначаються найвищими соціальними цінностями.

Ключові слова: кримінальний процес, сторони кримінального провадження, сторона обвинувачення, досудове розслідування, прокурор, дізнавач, слідчий, потерпілий.

Постановка проблеми. Частиною 1 статті 22 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що кримінальне провадження в нашій державі здійснюється на основі змагальності сторін обвинувачення та захисту. Це означає, що конституційний принцип змагальності (стаття 29 Основного Закону) набув системоутворюючого значення та його дія розповсюджується на всі стадії (стати) кримінального провадження, він став суттю такого специфічного виду державно-правової діяльності, а основоположні (загальнопроцесуальні) функції обвинувачення, захисту й вирішення справи отримали чітке відмежування [1, с. 97–103; 2, с. 6–8].

До сторони обвинувачення чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК України) відносить: прокурора (ст. 36), дізнавача (ст. 40-1), керівника органу дізнання (ст. 39-1), слідчого (ст. 40), керівника органу досудового слідства (ст. 39), співробітника оперативного підрозділу, діючого в системі будь-якого із семи чітко визначених законом правоохоронних органів України, який за письмовим дорученням дізнавача, слідчого чи прокурора виконує окремі слідчі (розшукові) дії або негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні (ст. 41).

Закріплена Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року нова форма вітчизняного кримінального процесу, побудованого на підставі конституційних принципів змагаль-

ності й рівності сторін кримінального провадження, зумовила необхідність запровадження до стадії досудового розслідування судового контролю з метою недопущення будь-яких порушень конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності з боку владних суб'єктів досудового розслідування зі сторони обвинувачення прокурора й слідчого під час виконання ними процесуальних дій, прийнятті процесуальних рішень і застосуванні примусових заходів процесуального характеру (заходів забезпечення кримінального провадження).

Виконання судово-контрольної функції в досудовому розслідуванні законодавець поклав на нового владного суб'єкта такої стадії провадження – слідчого суддю (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України). Діяльність означеного владного суб'єкта має важливе значення, оскільки від його процесуальних дій залежать: хід і результати досудового розслідування; забезпечення недоторканності прав, свобод і законних інтересів учасників процесу; успішне виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України. Тож у стадії досудового розслідування, найбільш тісно пов'язаній із застосуванням заходів процесуального примусу й більш ніж істотним обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, судово-контрольна діяльність слідчого судді є надійною конституційною гарантією забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, втягнених у сферу кримінальної процесуальної діяльності.

У такому аспекті досить актуальною виглядає проблематика основних форм процесуальної взаємодії дізнавача й слідчого зі слідчим суддею в досудовому розслідуванні. Так, виходячи з того, що КПК України покладає виконання кримінальної процесуальної функції розслідування кримінальних проступків у повному обсязі тільки на дізнавача (ст. 40-1), а виконання кримінальної процесуальної функції розслідування злочинів у повному обсязі – тільки на слідчого (ст. 40), то ці владні суб'єкти, діючи в стадії досудового розслідування кримінального провадження, зобов'язані постійно взаємодіяти зі слідчим суддею, бо без дозволу останнього вони позбавлені права як самостійно застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, пов'язані з обмеженням прав, свобод і законних інтересів учасників досудового розслідування, так і виконувати аналогічні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії. В юридичній літературі під «взаємодією» розуміється взаємопов'язана діяльність різних непідпорядкованих органів, які реалізують спільні цілі й завдання, або відокремлених частин, ланок, підрозділів одного й того ж органу з досягнення єдиних цілей і завдань. Взаємодія дізнавача й слідчого зі слідчим суддею є зовнішньою, міжвідомчою, тому ці владні суб'єкти вступають у процесуальні відносини на рівноправній офіційній основі. Необхідно відзначити, що проблема взаємодії дізнавачів і слідчих зі слідчим суддею є не досить дослідженою. Вона стала актуальною лише в останнє десятиріччя, тобто з моменту прийняття КПК України 2012 року, що змінив попередній тип кримінального процесу на повністю змагальний і запровадив до стадії досудового розслідування судовий контроль за недопущенням незаконного обмеження прав, свобод і законних інтересів осіб, допущених чи залучених до кримінальної процесуальної діяльності, з боку держави в особі дізнавача, слідчого чи прокурора.

Основою взаємодії дізнавача й слідчого зі слідчим суддею є цілі й завдання, визначені ст. 2 КПК України, які зобов'язують усіх владних суб'єктів кримінального провадження, з одного

боку, надійно забезпечувати права, свободи й законні інтереси фізичних та юридичних осіб, безпосередньо постраждалих від вчинених кримінальних правопорушень, інших учасників процесу, а з іншого боку, не допустити незаконного обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, виключивши саму можливість притягнення до кримінальної відповідальності й покарання невинуватого. Разом із тим специфіка й характер кримінально-процесуальної діяльності дізнавачів і слідчих є такими, що не виключають можливого порушення ними прав будь-якого учасника досудового розслідування незалежно від чіткого виконання ними своїх прямих процесуальних обов'язків. Виходячи із цього, реалізація слідчим суддею правозахисної (правозабезпечувальної) діяльності з позицій принципу верховенства права тут має визначальне значення.

Взаємодія дізнавачів і слідчих зі слідчим суддею є одним із визначальних чинників як успішного розслідування кримінальних правопорушень, так і надійного забезпечення прав, свобод і законних інтересів усіх учасників, залучених чи допущених до сфери кримінальної процесуальної діяльності [3].

До сторони захисту КПК України відносить: підозрюваного, обвинуваченого (ст. 42), законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44), захисника – адвоката підозрюваного, обвинуваченого (ст. ст. 45–53).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після набрання чинності КПК України 2012 року ряд вітчизняних вчених-правознавців, серед яких М.А. Макаров, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська, В.О. Попелюшко, В.Я. Марчак, Н.С. Карпов, С.В. Єськов та інші, провели чимало наукових досліджень із питань процесуального статусу судді, його процесуальних рішень, правових основ і ролі й місця в досудовому розслідуванні. Так, М.А. Макаров вже захистив докторську дисертацію з проблем теоретичних і правових основ контролю в кримінальному процесі. Водночас проблема взаємодії учасників обвинувачення, діючих у стадії досудового розслідування, зі слідчим суддею продовжує залишатися майже не дослідженою та не враховує ні сучасного стану нормативно-правового регулювання такого аспекту, ні сучасних завдань і можливостей судових експертів.

Мета статті – визначити місце й роль сторони обвинувачення в досудовому розслідуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняний законодавець сформував сторону обвинувачення виключно з одних владних суб'єктів кримінального провадження, жодному з яких кримінальним правопорушенням не було завдано ні моральної, ні фізичної, ні майнової шкоди, позаяк ніхто з них не є безпосереднім учасником двостороннього кримінального конфлікту: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (підозрюваний, обвинувачений) – особа, яка безпосередньо постраждала від вчиненого кримінального правопорушення (жертва правопорушення, потерпілий). Під час формування сторони захисту Верховна Рада України поставила підозрюваного, обвинуваченого на перше місце, виходячи з того, що без такого основного учасника кримінального правопорушення сторона захисту не може бути повноцінною, а сам кримінальний процес стає безпредметним.

Водночас Верховна Рада України безпідставно не віднесла другого учасника двостороннього кримінального конфлікту – потерпілого – до сторони обвинувачення, чим зруйнувала самі

основи змагальності сторін у кримінальному провадженні, бо штучно розірвала непорушний зв'язок між кримінальним правопорушенням і його наслідками. Перебуваючи на стороні захисту й не знаходячи на стороні обвинувачення потерпілого, підозрюваний, обвинувачений поводить себе зухвало й дуже радіє тому, що законодавець надав боротьбі зі злочинністю специфічними кримінальними процесуальними засобами неприродної, спотвореної форми, яка дозволяє законвідступнику обстоювати свою позицію в змаганні лише з третіми особами без безпосередньої участі своєї жертви – потерпілого. На неприпустимість такого положення вказується в численних наукових публікаціях відомих учених-правознавців, на які законодавець чомусь не реагує та не поспішає виправляти допущену помилку [4, с. 63; 5, с. 125–128].

Проігнорувавши місце й роль потерпілого на стороні обвинувачення, законодавець безпідставно відніс до її складу таких владних суб'єктів кримінального провадження, як керівника органу дізнання, керівника органу досудового слідства, співробітника оперативного підрозділу. Усі вони за своїм процесуальним статусом і характером наданих їм повноважень не можуть належати до учасників сторони обвинувачення в кримінальному провадженні. Жоден із них до реалізації основоположної (загальнопроцесуальної, наскрізної) функції обвинувачення не має ніякого відношення, бо не вступає в кримінальні процесуальні правовідносини з учасниками процесу, залученими чи допущеними до кримінального провадження (ці учасники їх навіть не знають). До слідчого судді й суду ні керівник органу дізнання, ні керівник органу досудового слідства, ні співробітник оперативного підрозділу не допускаються через відсутність у них своїх процесуальних інтересів. Ці владні суб'єкти обґрунтовано вилучені законом із кола осіб, яким може бути заявлений відвід від участі в кримінальному провадженні. Керівник органу дізнання та керівник органу досудового слідства виконують у досудовому розслідуванні суто внутрішньо-відомчу функцію, спрямовану на ресурсне, організаційне й технічне забезпечення діяльності підпорядкованих їм дізнавачів і слідчих, які безпосередньо розслідують кримінальні справи про вчинені кримінальні проступки чи злочини [6, с. 31–35], а співробітник оперативного підрозділу епізодично виконує окремі слідчі (розшукові) дії або негласні слідчі (розшукові) дії за письмовими дорученнями дізнавача, слідчого чи прокурора, зовсім безпосередньо відносячись до того, як саме будуть використані отримані ним результати проведеної процесуальної дії: на користь підозрюваного, обвинуваченого; на користь потерпілого; повністю знищені прокурором. То хіба можна таких владних суб'єктів кримінального провадження відносити до сторони обвинувачення? Логіку законодавця тут ніяк зрозуміти не можна. Виходячи з викладеного, до сторони обвинувачення кримінального правопорушення законодавцем України обґрунтовано віднесені лише такі його владні суб'єкти: дізнавач, слідчий і прокурор, бо вони постійно вступають у кримінальні процесуальні відносини з усіма учасниками цього провадження, застосовують увесь арсенал примусових заходів процесуального характеру, тісно взаємодіють зі слідчим суддею.

Сторону обвинувачення в кримінальному провадженні очолює прокурор, на якого ст. 131-1 Конституції України покладає виконання основоположної (загальнопроцесуальної, наскрізної) функції обвинувачення в усіх стадіях кримінального процесу без будь-якого виключення. У досудових стадіях кримінального

провадження він виконує її в початковій матеріально-правовій формі, яку законодавець іменує формою «твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України» (п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України), а в судових стадіях кримінального провадження прокурор виконує функцію обвинувачення вже в кінчній процесуально-стверджувальній формі, яку законодавець іменує формою державного обвинувачення, яка являє собою «процесуальну діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Під час формування сторони обвинувачення кримінального провадження вітчизняний законодавець грубо проігнорував ще одну обов'язкову вимогу. У ст. 22 КПК України, як і в теорії кримінального процесу, визначається, що основоположні (загальнопроцесуальні, наскрізні) функції обвинувачення та захисту виконуються в кримінальному процесі сторонами, сформованими з окремих груп учасників кримінального провадження, об'єднаних на підставі протилежних інтересів [7, с. 96]. Сформувавши сторону обвинувачення з одних владних суб'єктів, що діють лише в єдиній стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні (крім прокурора), законодавець зруйнував групову основу архітекtonіки сторони обвинувачення, бо під час переходу кримінального провадження з досудових його стадій до судових групова основа сторони обвинувачення втрачається та прокурор залишається наодинці з міцною груповою стороною захисту з її п'ятьма захисниками-адвокатами (ст. 46 КПК України) і з великою групою підтримки [8, с. 23]. Саме через це майже всі кримінальні справи проти високопосадовців розвалюються в судах, а принцип змагальності через нерівноправність сторін перетворюється в юридичну фікцію.

Висновки. Для виправлення такого становища необхідно терміново в законодавчому порядку віднести до сторони обвинувачення потерпілого, його законного представника й представника-адвоката, а також цивільного позивача, його законного представника й представника-адвоката. Тоді архітекtonіка сторони обвинувачення буде відновлена й діятиме в усіх судових стадіях кримінального провадження на колективній (груповій) основі. Водночас керівника органу дізнання, керівника органу досудового слідства й співробітника оперативного підрозділу слід вилучати зі сторони обвинувачення як помилково віднесених до її складу.

Крім того, законодавець повинен не тільки правильно сформувати суб'єктивний склад групової сторони обвинувачення, а й надати визначення самому поняттю «функція обвинувачення», яке дотепер не має чіткого й однозначного законодавчого визначення. У теорії кримінального процесу ця містка наукова категорія та важливий правовий засіб боротьби зі злочинністю теж продовжує залишатися чітко не визначеним, що ускладнює діяльність органів юстиції України.

Досить гострою є й потреба в законодавчому порядку запровадити до кримінального провадження нову досудову стадію, що йтиме за стадією досудового розслідування, під назвою «порушення прокурором обвинувачення перед судом», бо розв'язання питання про формування початкового (матеріально-правового) обвинувачення в стадії досудового розслідування недосконале.

Література:

1. Сердюк В.В. Змагальність як засада судового процесу. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 97–103.
2. Лисенкова К.С. Принцип змагальності сторін у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
3. Дашин М.В., Адамов Ф.П. Основні форми процесуальної взаємодії дізнавача і слідчого зі слідчим суддею у досудовому розслідуванні. *Наше право*. 2021. № 1. С. 77–82.
4. Фойницький П.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х томах. Т. 1. Санкт-Петербург : «Альфа», 1996. 552 с.
5. Кавун Д.Ю. Захист прав жертви кримінального процесу. *Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Братислава, Словачька республіка, 2015. С. 125–128.
6. Михайленко О.Р., Юрчишин В.М. Внутрішньовідомчий контроль за розслідуванням злочинів. *Вісник Академії прокуратури України*. 2006. № 2. С. 31–35.
7. Савицький В.М. Государственное обвинение в суде. Москва : Наука, 1971. 342 с.
8. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 221 с.

Danshin M., Kostenko M., Opanasenko N. The place and role of the prosecution in the pre-trial investigation

Summary. The article reveals the essence and purpose of the prosecution, its subjective composition in the pre-trial investigation, as well as highlights all the mistakes and omissions of the domestic legislator, made in the formation of this important institution of criminal procedure in Ukraine, and identifies ways to eliminate them. Particular emphasis is placed on the fact that the coroner, investigator and prosecutor, as leading participants in the prosecution, cannot effectively and fully exercise their criminal procedural

powers without a constant and close procedural relationship with the investigating judge, supervising their activities in coercive criminal proceedings. related to the restriction of constitutional human rights and freedoms. It is emphasized that in the transition of criminal proceedings from its pre-trial to judicial stages, the group basis of the prosecution is lost and the prosecutor is left alone with a strong group of defense. This is why almost all criminal cases against high-ranking officials fall apart in the courts, and the adversarial principle, due to the inequality of the parties, turns into a legal fiction. In terms of research, it was concluded that to restore the architecture of the prosecution, which will operate in all court stages of criminal proceedings on a collective (group) basis, it is urgent to legally refer to the prosecution of the victim, his legal representative and lawyer, as well as civil plaintiff, his legal representative and representative-lawyer. At the same time, the head of the inquiry body, the head of the pre-trial investigation body and an employee of the operational unit should be removed from the prosecution as erroneously included in its composition. The legislator must not only correctly form the subjective composition of the group side of the prosecution, but also provide a definition of the concept of “prosecution function”, which still does not have a clear and unambiguous legal definition. There is also an urgent need to introduce a new stage in the legislation, which will follow the stage of pre-trial investigation, called “violation of the prosecution by the prosecutor in court”. It is emphasized that the solution of this problem will not only increase the efficiency of the prosecution in the pre-trial investigation and increase the efficiency of judicial control of the investigating judge, but also ensure clear implementation of the rule of law in the pre-trial investigation. and legitimate interests are determined by the highest social values.

Key words: criminal proceedings, parties to criminal proceedings, prosecution, pre-trial investigation, prosecutor, coroner, investigator, victim.